

УДК 37034 : 613.8

В.М. Оржеховська, м. Київ

ДУХОВНО-МОРАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ ПРОФІЛАКТИКИ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ У ПОВЕДІНЦІ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті розглянуто питання закономірностей розвитку дитини. Педагогічні колективи мають їх враховувати у своїй педагогічній діяльності для вибудови виховних стратегій роботи з неповнолітніми.

Ключові слова: *духовно-моральні орієнтири, особливості вікової періодизації неповнолітніх.*

Духовність – фундаментальне надбання людини, в якому акумульовано всю людську культуру. Саме в царині культури (науці, мистецтві, релігії, моралі, праві), – як зазначає академік І. Бех, – створюються цінності, які привласнює у своєму розвитку особистість. Активно долучаючись до світу культури, вона й набуває духовності як вищого вияву людяності [1].

Формування духовного світу дітей і молоді, духовності як провідної якості особистості, велике і складне завдання, що стоїть у центрі уваги педагогів, вихователів, учителів, батьків, широкої громадськості. Особливої актуальності воно набуває сьогодні, коли складності соціально-економічного і політичного розвитку боляче вразили молодь через зниження рівня життя, соціальну незахищеність, явне і приховане безробіття, невизначеність моральних орієнтирів у політиці держави і в повсякденному житті. Засоби масової інформації та комунікації дедалі більше пропагують агресію, насильство, моральний релятивізм, конформізм, цинічно-гедоністичне ставлення до повсякдення. Ці процеси посилюються зниженням рівня виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах, кризовим станом сучасної сім'ї. Сучасна сім'я і школа найбільш вразливі до збільшення негативних проявів у поведінці дітей.

Уже в першому класі учителі помічають дітей, які завдають клопоту: непосидючі; нервові, капризні, свавільні, агресивні і т. ін. А 2-3 дитини в класі такі, у яких ці якості проявляються особливо виразно, і нерідко “в букеті”. Яка їх природа, де

причини, а головне – як зарадити дитині і підкоректувати поведінку. По-різному намагаються відшукати шляхи до “важкої дитини” педагоги, психологи, лікарі, соціологи, юристи. Колись, як ми кажемо, “до революції”, ці явища були предметом вивчення моральної психології, від якої відмовилися в середині 20-х років. Якраз з позицій моральної психології ми спробуємо підійти до проблеми виховання наших дітей.

Допомогти дитині ми можемо лише тоді, коли чітко знаємо витоки тих чи інших проявів у поведінці дитини. А починається становлення дитини з моменту її зачаття, з духовного розвитку дорослого і дитини. Резерв сил, які будуть у майбутньому підтримувати людину до самої смерті, у проявах правди, добра, у справжній любові до людей і до себе закладаються у перший період – внутріутробний. Точніше дитина в утробі матері накопичує духовну здатність спиратися на той чи інший об’єм благодатних сил.

Відомий російський психолог М. Осоріна наголошувала на тому, що дитина в утробі запам’ятовує душевний стан матері, її ставлення до батька, дітей, якщо вони є, до власних батьків, тобто дідуся і бабусі, і взагалі до всіх людей, з якими вона зустрічається вдома і на роботі. Дитина внутрішнім, духовним зором фіксує стан душі матері. Ось іде злоба на матір чи свекруху. Відповісти можна по-різному: злобою чи терпінням, прощенням чи любов’ю. Виходить так, що терпіла, терпіла, поки було сили, потім дійшла до стану душевного дискомфорту, безсилля, відчаю. Зірвалась у досаду, образу, розчарування, гнів. І цей стан душевної скудності зафіксувався дитиною як нездатність матері любити, турбуватися, терпіти. Природно, що такі діти після народження легко зриваються на істерику, злобу. Трохи зачепи – починається плач, трохи вимоги – у відповідь упертість чи гнів. У дитини немає сил бути у доброму ставленні до людей [2].

Далі настає *період до 3 років*. Це період душевного розвитку. У цей період фіксується спосіб спілкування, передусім батьків дитини. Як відбувається таке спілкування? Уважно, душевним зором, почуттям вглядаються діти у дорослих, у те, що відбувається не лише в їх зовнішній поведінці, а й у те, що відбувається *на душі* кожного з них. Не моргаючи, але з щирістю малюк може дивитись на дорослого по декілька хвилин. Інколи дорослі від цього навіть ніяковіють, не розуміючи, що в них

привернуло увагу малюка, а малюк буде дивитись кудись вглибину, всередину, у дорослого, дивитись просто і серйозно.

Нерідко мати після сварки з чоловіком іде до малюка, привівши заздалегідь у порядок міміку обличчя, тон голосу. Вона думає, що тим самим приховала від дитини неприємну подію. Однак *на душі* в неї неспокій. Сплески роздратування, обіди продовжують жити. І вона не здогадується, що малюк *душевним зором* відчуває і фіксує не стільки зовнішню поведінку, скільки внутрішній стан її душі.

Багато матерів помічають, що діти на одних дорослих реагують плачем, до інших тягнуться, хоч і бачать їх уперше. Якимось чином діти розпізнають дорослих інколи навіть знаходячись в іншій кімнаті, заливаються плачем і не можуть заспокоїтись до тих пір, поки чужа людина не піде.

Отже у цей період діти фіксують поведінку і взаємостосунки дорослих і подібним чином будуть поводити себе у майбутньому своєму батьківстві. І лише після 30, а інколи після 40 років у них поступово відкривається бачення власних помилок. І ми починаємо бачити навкруги, що те, проти чого ми боролись у своїх дітях (а їм уже інколи 20-30 років), виявляється *посіяно нами*. І поки ми цього в собі не перебудуємо, в дітях перебудова відбутися не може.

Вік 3-5 років – це вік тілесного розвитку, коли зовнішньою домінантою психічної діяльності дитини є гра, а внутрішньою – набуття смислу, життя. Йде активізація здібностей, діти грають у дорослі ігри: дочки-матері, продавці-покупці, застілля і т.д. Вони підмічають дуже тонко те, чим дорослі живуть. І тут дуже значимим є не просто те, в що грають, а як грають, який вкладають дорослий смисл – б'ють своїх “дітей”, сваряться, проявляють істеричну образливість, б'ються і т.д. Діти грають у доросле життя.

У віці 5-7 років такі діти проявляють дуже сильну неврастенію, виставляють своє “я сам”, і наполягають на ньому з упертістю, або ж часто капризують, ображаються, постійно хворіють, підсвідомо використовуючи хворобу, як засіб управління увагою і вчинками батьків. Потім у віці 12-14 років вони душевно нестійкі, швидко доходять до стану істерики, внутрішнього занепаду, злобливості, жорстокості, черствості і т. ін. У них просто не вистачає душевних сил. Мати не дала цих душевних сил, вона сама їх не мала, бо сама знаходилась у

глибокому безсиллі перед подіями навколишнього життя (на роботі чи вдома), і це все переживаючи, вона і зафіксувала у своїй дитині.

З 5 до 7 років праця стає центром внутрішньої уваги дитини.

У моральній психології виділені три види трудової діяльності: самозабезпечення (самообслуговування), робота і праця.

Самозабезпечення – це дія із задоволення особистих потреб людини (дитини) у харчуванні, тілесному комфорті, затишку. *Робота* – це дія за здібностями, тобто різного роду заняття: розумові (інтелектуальні), музичні, художні, ремісничі, спортивні і т.д. І, нарешті *праця* – це той чи інший відгук на потребу чи виконання трудової дії із послуху (любові). Останнє є тим, до чого дитина відкрита на внутрішньому плані. А на зовнішньому у неї відкрита готовність до роботи. І від батьків залежить, що у дитини закріпиться, куди піде фіксація великих резервів душевних сил.

Часто ми чуємо скарги від батьків. Мовляв, приходять син із школи, і 4-5 годин без перерви слухає музичні записи. До того ж активно слухає, а не дрімає.

Спробуйте, любі дорослі, годинами нічого не роблячи, слухати музику. У нас для цього *сил не вистачить*. А у підлітків вистачає. Звідки?

І тут виявляється після розмов з мамами таких підлітків, що, коли дітям було по 5-7 років, вони саджали їх перед телевізором і займалися домашніми справами – їм так було зручно. І немає нічого дивного в тому, що душевні сили для виконання видовищних дій у підлітків зафіксувалися більше, а на трудові дії їх майже немає. Або така ситуація. Приходить учень із школи. Мама йому радить не роздягатися і сходити до магазину, який поруч – десять хвилин в обидва кінці. І тут у підлітка в душі начебто “усе упало”. Він розчарований. Іти не хочеться. Мама сердиться, каже, що син егоїст. Вона просто не розуміє, що у сина *немає сил* для виконання дії за потребою. Це для нього праця, яка вимагає величезних зусиль над собою з переводу сил душі від видовищ на потреби сім’ї. У дитинстві у 5-7 років мама не створила йому умов правильної фіксації. І виправити це непросто.

Наш лозунг “Дітям щасливе дитинство” десь із 30-х років дав поштовх до переваги розважального над трудовим. До цього дитинство було часом підготовки до дорослого, складного,

трудового і відповідального життя. Замість цього з'явилося життя безтурботне.

Задаємо нас 40-45-річних, вихованих у безтурботності, у всілякій поблажливості. Розвивали в нас всілякі здібності – музичні, заняття з іноземної мови і т. ін. І тому математик може провести в інституті 10-12 годин, енергійно працюючи, чи організатор якихось справ може пробігати цілий день, домовляючись, координуючи, утрясаючи... Сил на це йде багато, і вони, безперечно є. А спробуй попросити дома виконати якусь роботу – щось прибити, погладити білизну – зразу ж людина відчуває, як *щось упало* в ній. Немає жодних сил братися за справу. Просить відкласти. Домашні погоджуються, і тут чоловік сідає за робочий стіл і залюбки працює 2-3 години. Сили з'явилися. Виходить, за потребою сил немає, по роботі – є.

Або візьмемо жінок. Хтось терпіти не може прати, мити підлогу, хтось – прасувати. Треба себе примушувати, а це вже мука мукою. Комусь не має сил готувати їжу, комусь втішити чоловіка. Це значить, що період з 5 до 7 років, тобто період становлення трудового відгуку був проведений в неробстві, байдиківанні і безпечних іграх. Насправді ж усі народи інтуїтивно знали про цей період і намагались, щоб діти 5-7 років 2/3 вільного часу проводили в праці, причому результативній, адже діти все дуже конкретно сприймають.

У цій проблемі є ще один дуже цікавий зв'язок: “праця – гроші” і “праця – людина”. Часто людина починає працювати лише після закінчення навчального закладу в 20-25 років. І нерідко людина просто не розуміє, *що від неї хочуть*. Від неї чекають просто роботи, а тут немає внутрішнього потягу до неї. Тому потрібні зовнішні опори у вигляді грошових стимулів, престижу, погрози покарання і т.д. В її пам'яті немає таких образів (а якраз вони спонукають людину до дії), в яких робота була б поєднана з людьми. Скажімо, продукт, який вона випускає, був би призначений безпосередньо для людей, тим більше, коли це харчовий продукт. Якщо він випускає одяг, душею він відчув би хто буде її носити, і для них би робив. А ось цього зв'язку у людини немає, тому що конкретно в дитинстві не зафіксувалось, а отже і внутрішньо вона цього не розуміє. Вона може зрозуміти лише один зв'язок “робота – гроші”. Зв'язку

“робота – людина” сьогодні практично не існує. І в цьому катастрофа. Важко в цих умовах домогтися якості продукції. Людина не має сил для цього. Інша справа – за погану якість покарають грошима, тоді вона буде вимушена видавати якість, але така якість не забезпечена резервами душевних сил. Тоді така робота стає надто важкою і людина її уникає. І не лише молодь, але і дорослі також нерідко уникають роботи, тому, що у нашому дитинстві уже не було традиції трудового становлення. А якщо не закладено в дитинстві працелюбство, у подальшому житті буде дуже важко. У людини може не вистачити душевних сил не лише для якісної роботи, а й взагалі бажання посправжньому трудитись.

Не дивно, що лише не більше 20% підлітків охоче допомагають батькам у домашньому господарстві (праця за потребою).

Крім трудового становлення у віці 5-7 років відбувається і становлення духовне. Це час строгої слухняності і любові, коли батьківська строгість від любові зустрічає згоду дитини у вигляді слухняності не від страху, а від любові. Це час особливої активності волі, свободи, коли вчаться розрізняти і робити вибір. Вчаться розрізняти послухність і свавілля, любов і бажання, совість і безсовісність. Коли до 5 років ще можна миритися з настирним дитячим “Я сам! Не хочу цього, хочу того! Не хочу так, хочу по-іншому!”. Якщо це “я сам” до 5 років у ряді випадків ще дозволено, навіть необхідно, як навчання самостійній дії (за умови, коли це не суперечить совісті), то після п’яти років воля дитини повинна вводитись у рамки строгої слухняності.

Воля дитини навчається вибору совісного, духовного через слухняність до батьків. Така слухняність може бути праведною і неправедною. Якщо слухняність зі страху, вона неправедна. Ще більш шкідлива слухняність через лестощі, заради похвали чи бажання щось із цього мати. Діти демонструють таку слухняність завжди лише у тих випадках, коли батьки власними діями створюють для цього умови. Коли строгість батьків супроводжується роздратованістю, істерикою, народжується *послушність зі страху*. Нестримана перебільшена похвала породжує *похвалу через лестощі* чи з бажання догодити тому, хто хвалить (діти часто намагаються бути хорошими лише тому,

що їх за це багато хвалять), обіцяють винагороду, різні посули (“Якщо зробиш те, одержиш це”), що приводить до *слухняності з бажанням мати*.

Праведна слухняність іде від любові до батьків. Люблю, тому і слухаюся. Любов у цьому віці закладається і як почуття шанування батьків. Почуття, яке сьогодні у багатьох втрачене. Воно нерідко замінюється *прагматичною повагою*. Через повагу до сили, чи повагу до тих, від кого щось мають. Поки маю – поважаю. Перестав одержувати – забув поважати. Доки вчиться – поважає тих, чи інших вчителів. Закінчив школу – забув, адже перестав одержувати. І так усе життя. Поважаю доти, доки маю, чи поважаю, тому що боюсь, чи поважаю, тому що схилиюся (створення кумиру).

Активна воля дитини у цьому віці спирається на той образ, який піднесли їй батьки своїм життям до п'яти років і продовжують це робити з 5 до 7 років.

Якщо самі батьки уникають образів совісті, діють свавільно, дитина також при активізації волі буде все сильніше показувати своє “Я”. І тут уже чия воля виявиться активнішою і сильнішою. Батьківське свавілля над дитиною породжує бажання одержати від неї бажане за всяку ціну. Стосунки розвиваються до тих пір, поки мати чи батько “не зламаються”. Після злому починається нестримний крик, побої, злоба чи відчай, плач чи підкорення волі дитини, поблажливість, виконання усіх примх дитини.

Любов же до дітей, на відміну від свавілля, може проявлятися в істинній строгості, яку діти сприймають. Строгість оберігає дітей від їх же свавілля, захищаючи в них красоту і чистоту сумління, бережливість і турботу до почуття шанування батьків, бережливість і турботу до почуття любові.

У віці з 7 до 10 років провідним видом діяльності є навчальна – на зовнішньому плані, на внутрішньому – учнівська. Виявляється, дуже мудро в природі все побудовано. Спочатку набуття духовних сил в утробі матері, потім здатність до спілкування від народження до 3-х років, потім смисл життя (від 3 до 5), фіксація праці і послухності (до 7 років). І, нарешті, здатність навчатися (від 7 до 10 років), тобто те, без чого в принципі неможливе у подальшому набуття майстерності. У віці від 7 до 10 років душевне становлення для дітей є, напевне, провідним. При цьому, якщо до 7 років у стосунках з дорослими

фіксувалась слухняність, то з 7 років з неї появиться в душі дитини жива дія – повага до дорослих – до батьків, до вчителя.

Є ще одна характерна особливість. Діти, які з радістю пройшли перші 3 роки навчання і зафіксували навчання як *радість*, усе життя будуть здатні навчатися. Для них буде легкою справою інститут, для них неважко буде і в 30-35 років при необхідності пройти курси підвищення чи зміни кваліфікації. Навіть у 70 років такі люди здатні навчатися. І така глибока закладка відбувається у віці від 7 до 10 років.

Підлітковий вік – це перехідний рубіж смислової перебудови, переоцінки цінностей, коли дуже важливо для дитини душевні сили. Якщо ж їх немає, то цей рубіж вона проходить дуже важко. Сьогодні цей вік дає великий відсоток дуже сильних зривів. Діти, що недоотримали в утробний період повноти материнського спокою, повноти душевної наповненості, у цей період дають психічні зриви, прояви різних поведінкових девіацій.

Ці закономірності розвитку дитини мають чітко усвідомлювати педагогічні колективи, вибудовуючи виховні стратегії роботи з неповнолітніми.

Література:

1. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. – Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : [наук. вид.] / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
2. Осорина М. Секретный мир детей. В пространстве мира взрослых : [учебное пособие] / М. Осорина. – С-Пб. : ПИТЕР, 1999. – 288 с.
3. Оржеховська В. Духовність і здоров'я : [навч. посіб.] / В. М. Оржеховська. – Черкаси, 2007. – 216 с.

В статье рассматриваются вопросы закономерностей развития ребёнка. Педагогические коллективы должны их учитывать в своей педагогической деятельности для учета воспитательных стратегий работы с несовершеннолетними.

Ключевые слова: *духовно-нравственные ориентиры, особенности возрастной периодизации несовершеннолетних.*

The questions of conformities to the law of development of child are examined in the article. Pedagogical collectives must take into account them in the pedagogical activity for the account of educate strategies of work with minor.

Key words: *spiritually-moral orientiry, features of age-dependent division into the periods of minor.*